

УДК 343.98

В.О. КРОТІНОВ, Донецький національний університет

СЛІДИ-ВІДОБРАЖЕННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ: ПРИРОДА, ВИДИ ТА СПОСОБИ ОТРИМАННЯ

Ключові слова: криміналістика, теорія відображення, інформація, сліди-відображення

Дослідження ролі відображень у гносеологічному процесі викликає необхідність визначення понять факту, відомостей про факти, інформації, значущої інформації, доказової інформації, але насамперед – власне самого відображення та його значення у вивченні фактів, що мають юридичне значення.

Упровадженню теорії відображення та поняття відображень у криміналістику приділяли увагу Р.С. Белкін, В.І. Вінберг, Ю.К. Орлов, М.Я. Сегай, М.П. Шаламов та інші відомі вчені. Разом із тим, у цьому науковому напрямку існують прогалини в розумінні основних понять, тому метою статті є встановлення співвідношення змісту вказаних понять, яке здійснюється теоретичним дослідженням. Новизна роботи полягає в співставленні думок різних авторів та виведенні власного розуміння значення слідів-відображень у судовому пізнанні.

Доказування у будь-якому юридичному процесі здійснюється на основі використання інформації про факти минулого. Юридично значуще доказування відбувається лише у процесуальній формі. Криміналісти користуються не доказами, а відомостями про факти, які за певних умов можуть стати доказами, коли вони міститимуться у передбачених законом джерелах. Фактичні дані, що одержані з порушенням передбаченої законом форми, не можуть мати значення доказів [1, с.43]. Тому досить спірним вбачається твердження Р.С. Белкіна, що “доказ, який виник, стає об’єктивно існуючим явищем

матеріального світу. Його існування, так само як існування будь-якого явища, зумовлюється об’єктивними закономірностями дійсності” [2, с.38].

На неточність цього висловлення звертає увагу В.І. Вінберг [3], який вказує, що без урахування специфічних умов пізнання у кримінальному судочинстві не відбувається вірного витлумачення поняття факту.

У філософії поняття факту розглядається у двох розуміннях: 1) факт інтерпретується як реальність, дійсність, а також як явище, подія. У цьому розумінні об’єктивна дійсність дається фактично, у вигляді сукупності об’єктивних фактів; 2) факт розуміється як елемент системи знань, у межах якої він є її вірогідною основою [4].

У пізнанні об’єктивний факт (у першому розумінні) реалізується у вигляді сприйняття факту, а потім фіксується у судженні (у другому розумінні). З точки зору гносеологічної природи різниці у цих поняттях немає. Проте, юридичні докази являють собою знання про факти, а знання може виникнути лише у процесі пізнання [4]. Тому доказами можуть бути факти лише у другому розумінні. Ю.К. Орлов пише, що “будь-яка встановлена у справі подія досліджується перш за все як фізичний процес і, лише будучи пізнаною у цій якості, вона одержує певну юридичну оцінку” [5, с.2], тобто може бути подана як доведена, зафіксована юридичними доказами.

“Факт може стати доказом, – пише М.П. Шаламов, – коли під час його виявлення, закріплення, оцінки дотримуються правил, які встановлені кримінально-процесуальним законодавством” [6, с.31].

Автори роботи “Криміналістика і доказування” відстоюють об’єктивне існування факту і визначають його, з посиланням на філософські джерела, як дискретний елемент дійсності, встановлений людиною [7]. Для того, щоб об’єктивний факт став науковим фактом, він повинен стати “образом”, тобто бути встановленим, пізнаним людиною. Факти –

не просто фрагменти дійсності, а такі сторони об'єктивного світу, "які увійшли в сферу пізнавальної діяльності людини... і виявились зафіксованими за допомогою спостереження або експерименту" [8, с.61].

Таким чином, Р.С. Белкін по суті говорить не про формування доказів, а про об'єктивні передумови цього акту. Він зазначає, що "...під час скоєння злочину виникають не докази, а ті фактичні дані, які надалі відповідно до закону набувають у розслідуваній справі значення судових доказів", що введення терміна "докази" є умовним, оскільки виникають не докази, а фактичні дані, які у подальшому можуть стати доказами [9, с.53].

Поняття "інформація" за своїм змістом настільки широке, що може використовуватись у багатьох галузях, у тому числі й у правових науках. Підтвердженням цьому може стати сучасне визначення цього поняття як загальнонаукового, що містить у собі "...обмін відомостями між людьми, людиною та автоматом, автоматом та автоматом; обмін сигналами у тваринному та рослинному світах; передача ознак від клітини до клітини, від організму до організму. Інформація – це одне з основних понять кібернетики" [10, с.498].

Протягом існування це поняття постійно змінювалось. В.М. Глушков під інформацією у широкому розумінні визначав будь-які відомості, що виникають у матеріальній системі і у процесі її взаємодії з навколишнім середовищем [11]. Інформація – це характеристика змісту одержаного від навколишнього середовища у процесі перетворення його людиною.

Стосовно юридичних наук цим терміном почали користуватися в другій половині ХХ ст. До цього часу практика застосування термінології спиралась на поняття "відомості", "дані", "факти", "докази" та ін. У чинних нормах кримінального та кримінально-процесуального кодексів термін "інформація" не застосовується. Оскільки цьому поняттю в юридичній літературі не надається

однакового значення, ми повинні визначити, який зміст ця загальнонаукова категорія має місце у праві та в інших галузях знання.

Визначення, що давались різними вченими-юристами стосовно правової інформації, можна вважати суперечливими та такими, які виражають її суть на різних рівнях. Наприклад, О.Ф. Шебанов визначає правову інформацію як сукупність відомостей про право і про процеси та явища, що з ним пов'язані [12, с.8-9]. Він класифікує її залежно від джерела походження на офіційну та неофіційну.

О.М. Трофімов говорить про "...судову інформацію як сукупність особливостей (ознак) окремих об'єктів, фактів та обставин події злочину, що отримана з кримінально-процесуальних джерел та допомагає встановити істину у кримінальній справі" [13, с.91]. "Інформацію про державно-правові інститути", що, в свою чергу, поділяється на загальну і галузеву юридичну інформацію, виокремлює Р. А. Сафаров. При цьому він під загальною юридичною інформацією розуміє "всю сукупність відомостей, суб'єктом і об'єктом яких є державні органи, посадові особи, депутати та громадяни, а під галузевою – сукупність відомостей у конкретній галузі..." [14, с.209].

Р.С. Белкін та А.І. Вінберг визначили зміст доказової інформації як зміни середовища та зміни у відображаючому об'єкті внаслідок процесу відображення. З цього приводу вони писали: "Зміни, що пов'язані з подією, це докази, а ступінь зв'язків доказів з подією, до якої вони відносяться, що знаходиться у прямій залежності від кількісного і якісного змісту цих змін, є доказовою інформацією" [15, с.173-176].

Теорія криміналістики по-своєму підходить до визначення поняття інформації. В.Я. Колдін і М.С. Полевий – прихильники атрибутивної концепції у визначенні поняття інформації, яка полягає у тому, що явище (предмет) саме по себе інформує, містить інформацію [16, с.38].

Як бачимо, поняття інформації пов'язується зі змінами навколишнього середовища, змінами в об'єктах та їх взаємодіями, а також водночас характеризується як будь-яке повідомлення, сигнал. Так само без намагань уніфікувати це поняття дослідники вводять його неоднозначні варіанти у сферу юридичної науки і практики. Проте, наука і практика вимагають застосування однакових термінів в єдиному значенні із точно визначеним змістом.

Можна виділити три значення інформації, кожне з яких має свою сферу застосування і відмінний зміст. Перше вказує на жанр журналістики, який являє собою коротке повідомлення описового характеру про конкретні події, а так само друк, проголошення чи показ цього повідомлення. У такому сенсі інформація знаходиться поза межами наших наукових інтересів, оскільки не може використовуватись у визначенні і поясненні фактів, що залучаються до процесу доказування у кримінальних справах.

Друге значення полягає у розумінні інформації як загальноживаного чи адресного повідомлення про будь-який фрагмент об'єктивного світу у будь-яких станах і проявах, яке дає споживачеві певні відомі чи невідомі йому знання про цей фрагмент і його ознаки. Це значення інформації є повсякчасно вживаним, побутовим. Воно нам підходить лише частково, а саме у сенсі того, що у своїй діяльності ми можемо користуватися повідомленнями про фрагменти навколишнього світу, які привертають нашу увагу і можуть становити певні орієнтири, підвищувати нашу обізнаність, але не повинні розцінюватись як доказові бо, по-перше, самі потребують доказування, а по-друге, можуть бути навмисне чи несвідомо спотвореними.

Найбільш придатним для вживання в наукових пошуках у галузі криміналістики та у практиці збирання фактів як можливих судових доказів є поняття інформації, вироблене в кібернетиці (інформатиці), яке характеризує її як повідомлення, що знімає або змен-

шує ентропію. Передбачається, що кожне таке повідомлення є істинним, причому нове повідомлення про той самий об'єкт і у такому самому обсязі не є інформацією, оскільки не знімає (чи зменшує) ентропію. Тому інформація завжди буде пізнавальною і значущою.

Цілком резонно, на перший погляд, можуть виникнути заперечення проти такого визначення стосовно застосування рекомендацій криміналістики щодо правил збирання відомостей про розслідувану подію, коли неодмінною умовою цього процесу визнається одержання даних про один і той самий факт з різних джерел (чим їх більше, тим краще). Проте ці повідомлення будуть лише подібними, а кожне з них міститиме окремі нові деталі, будуть різнитися за обсягом і глибиною, а тому кожне з них стане певним чином так чи інакше своєрідним і зніматиме свою частку ентропії, а отже, відповідатиме вимогам наукового визначення. Більше того, новизна відомостей кожного із джерел буде більш відчутною, коли інформація від безпосереднього збирача (слідчого) надійде до її споживачів у судову інстанцію.

Таким чином, багато вчених-криміналістів розглядають процес слідоутворення як інформаційний, а наслідки вчиненого злочину (події, що розслідується) як доказову інформацію. На нашу думку, криміналістика досліджує не докази, які можна використати у кримінальному процесі, а будь-які матеріальні зміни, що виникли на місці події і несуть певну інформацію, яка може допомогти у вирішенні багатьох питань під час розслідування.

Оперування інформацією неодмінно пов'язується з її споживачем та її кількістю. Ці вимоги слід враховувати у процесах пізнання і доказування у кримінальних справах. У кібернетиці кількість інформації визначається формалізованими порціями (біт, байт), достатність яких залежить від програми, що у кінцевому рахунку за допомогою відповідних операторів (команд) задовольняє

встановлені потреби споживача. Свого часу кількість інформації образно визначив В.Н. Тростніков, який порівняв її із склянкою молока, якої для одного споживача може виявитись замало, а інший задовольниться половиною вмісту [17]. Отже, отримання інформації та її кількість залежить від пізнавальної діяльності багатьох учасників кримінального процесу. Наприклад, органи дізнання збирають інформацію у ході оперативно-розшукових дій, і їх діяльність допомагає у висуванні слідчих версій та виборі тактичних прийомів. Далі слідчий одержує інформацію шляхом виконання слідчих дій і вживання різних заходів що допомагають встановити істину у справі. Застосуванням досягнень природничих, технічних та інших наук, практичного досвіду, методів, прийомів та технічних засобів, що використовуються в криміналістиці, слідчий збирає інформацію про вчинений злочин. Говорячи про інформаційні процеси в судочинстві, ми повинні пам'ятати про мету їх впровадження і межі застосування, тобто, про адресність інформації та її достатність (кількість).

М.Я. Сегай вважає, і ми з ним погоджуємось, що розслідування злочину є процесом пізнавальним і полягає у збиранні, сприйнятті, опрацюванні, накопиченні та, в кінцевому рахунку використанні інформації, що може допомогти у розслідуванні кримінальної справи. З цього приводу він пише: "Розслідування злочинів – це опосередковане пізнання, засноване на вивченні тих предметів і слідів, що містять інформацію про об'єкти і події минулого. Результатом розслідування виступає закінчення впровадженням кримінальна справа, яка є упорядкованою інформаційною моделлю розслідуваної події" [18, с.12]. Це означає, що джерела отримання інформації про подію залежать від участі того чи іншого суб'єкта у кримінальному процесі. Для слідчого такими джерелами є обставини місця події, матеріальні та ідеальні сліди. Інші суб'єкти кримінального процесу керуються протоколами слідчих дій.

Для судового експерта початкова інформація одержується від суб'єкта, який призначив експертизу. Потім вона переробляється, доповнюється, уточнюється, стає підґрунтям до нового знання, та надається замовнику експертизи у вигляді сприятливого до розуміння не спеціалістами. В науковому обігу застосовується поняття судово-експертної інформації, яка існує і опрацьовується в процесі експертного дослідження та закріплюється у висновку експерта [19].

Інформація, яка доходить до слідчого, зберігається ним "на рівні свідомості і на рівні процесуальному, при якому процес сприйняття протікає у відповідних протоколах згідно з приписом закону, а закладені у пам'ять результати сприйняття приводяться у відповідних протоколах і в інших, передбачених законом формах".

На завершення аналізу про інформацію та інформаційні процеси на досудовому слідстві, потрібно звернути увагу на вираз, який набув не виправдано широкого вжитку в наукових працях з криміналістики і практиці дізнання та розслідування – "криміналістично значуща інформація", під якою розуміють будь-які відомості, одержані працівниками органами дізнання або слідчим у процесі розслідування злочину як процесуальним, так і не процесуальним шляхом за допомогою криміналістичних наукових рекомендацій. Такі відомості можуть бути різними, але єдина умова щодо їх існування – це зацікавленість у них осіб, які розслідують злочин. Вони можуть використовуватись в різних цілях: тактичних, доказових чи як допоміжний засіб. Практичне значення цього полягає в тому, що слідчий чи працівник органу дізнання самостійно визначає призначення інформації та свої подальші дії стосовно неї.

Криміналістично значущу інформацію представляють як будь-яку інформацію, що дозволяє встановити істину у справі. На початку розслідування слідчий тільки збирає інформацію. Згодом обробляє її та відбирає ту, що дозволить успішно завершити розслі-

дування, встановити особу злочинця, виявити матеріальні об'єкти та ін. Головна і кінцева мета процесу розслідування – встановлення особи, що здійснила злочин, характеру його дій і пов'язаних з ним та з його діями різних обставин. Найбільший інтерес для слідчого становить інформація, що дозволяє ідентифікувати людину й інші об'єкти за їх слідами. Таку інформацію називають ідентифікаційною.

На перший погляд інформація, яку отримує слідчий, може не мати значення для успішного розслідування злочину та встановлення істини у справі, однак, згодом вона може набути криміналістичного значення і зіграти вагому, якщо не вирішальне, значення у процесі подальшого розслідування злочину. Таким чином, використання поняття криміналістично значущої інформації в криміналістиці вбачається зайвим.

Серед надзвичайно корисних з точки зору ретроспективного пізнання розслідуваних подій вирізняються сліди події (злочину), які, як носії інформації, певним чином відображають минулі взаємодії об'єктів і завдяки цьому дають нам знання про ці минулі взаємодії і самі об'єкти, знімаючи або зменшуючи ентропію. Небезпідставно сліди злочину є найкращими "інформаторами" про подію, що сталася, являючи собою її матеріальні відображення.

Незалежно від виду слідів їх інформаційна суть не змінюється, тому на основі виявленої у слідах інформації та за допомогою розроблених криміналістичних методів і способів виявлення, фіксації, вилучення та збереження слідів можна оцінювати можливість подальшого їх використання у процесі розслідування злочину та встановлення істини у справі.

Сліди-відображення можуть безпосередньо використовуватись у встановленні фактів через процес криміналістичної ідентифікації. Проте контактні сліди первинного відображення, як правило, дуже важко, а здебільшого неможливо прямо ввести в орбіту

доказування. Кримінально-процесуальне законодавство передбачає право (і обов'язок) слідчого фіксувати відображені в слідах об'єкти за допомогою спеціальних криміналістичних методик – масштабне, кольороподільне та інше фотографування, виготовлення зліпків, відтисків, відбитків тощо.

У той самий час правильне вирішення питання про принципову можливість використання слідів та їх відтворень (моделей), тобто первинних і похідних речових доказів як джерел відомостей про факти, не може обійтись без надійного наукового обґрунтування.

Незаперечною істиною вченими визнана властивість відображення, яка є загальною для всієї матерії і по суті має спорідненість з відчуттям. Саме тому, що ця властивість живої та неживої матерії адекватно відображати і реагувати на відображення, дозволяє підтримувати гомеостазис об'єктивного світу, можна з впевненістю на найвищому рівні абстракції стверджувати здатність людини встановлювати достовірні факти за відображеннями об'єктів.

Необхідно взяти до уваги, що взаємодія об'єктів передбачає первинність відображуваного та вторинність відображення. Взаємодіючі об'єкти є відображуваними і відображуючими відносно один до одного: один об'єкт у даному конкретному випадку є джерелом відображення, інший – носієм відображення. У цьому сенсі надзвичайно корисними вважаємо теоретичні розробки М.Я. Сегая про зворотні зв'язки в ідентифікаційному процесі [20], який на філософському рівні довів необхідність використання у доказуванні не лише прямих відображень, а й зворотних, що чітко корелюється з одним із основоположних постулатів теорії відображення про виключення із взаємодії будь-якого абсолютно первинного чи абсолютно вторинного.

Таким чином, відображення – є процес і певний результат діяння однієї матеріальної системи (відображуваної) на іншу (відобра-

жуючу), він являє собою відтворення особливостей першої системи в іншій. Завдання дослідника полягає в тому, щоб знайти такі особливості, ознаки відображення.

Якщо умови відображення (характер взаємодії, властивості взаємодіючих об'єктів тощо) виявляються сприятливими, то відображення буде адекватним відображуваному об'єкту, що у криміналістичному відношенні є вельми істотним для відтворення комплексу ідентифікаційних ознак. Будь-яке відображення є інформацією, тобто відомістю про щось, що надає нового знання, знімає або зменшує невизначеність; це своєрідна і досить надійна у пізнавальному сенсі модель одного об'єкта або процесу в іншому. В одних випадках, на основі відомостей, одержаних у результаті вивчення відображених особливостей, встановлюється індивідуальна тотожність слідоутворюючого об'єкта, в інших – робиться висновок про її групову належність.

Теорія відображення в цілому і поняття адекватності зокрема дозволяють дійти висновку, що відображення та оригінал не знаходяться в стані "чистої" тотожності. Співвідношення між ними виявляється у вигляді ізоморфізму, схожості, подібності (не слід змішувати з гомоморфізмом, який визначає лише приблизне відображення, наприклад, зроблений слідчим малюнок сліду). Ізоморфні відображення широко розповсюджені в природі: відбиток у будь-якому об'єкті в результаті взаємодії цього об'єкта з іншим, за своєю структурою є ізоморфним будь-якій стороні останнього. такі сліди вивчає криміналістика.

Аналогічне співвідношення є характерним і для похідних речових доказів, якими, в основному, й оперує досудове слідство в різних процесуальних формах. Тут відбувається такий самий процес відображення: ознаки відображуваного об'єкта (первинного речового доказу) передаються у відображуючому об'єкті – моделі, яка виступає як похідний речовий доказ, формою відображення

об'єкта і засобом пізнання, на основі використання ізоморфізму (подібності), що існує між предметами.

Таким чином, будь-які сліди – відображення об'єкту в навколишньому середовищі, виявлені або змодельовані, можуть використовуватись у судовому пізнанні як надійні джерела доказової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляев Н. А. О методологии юридической науки / Н.А. Беляев, Д.А. Керимов, А.С. Пашков // Методологические проблемы общественных наук : Вып. 1. – Л. : ЛГУ, 1968. – С. 128-140.
2. Домбровский Р. Г. Следы преступления и информация / Р. Г. Домбровский // Правоведение. – 1967. – Вып. 3. – С. 13-15.
3. Винберг А. И. Пути развития теории криминалистики / А. И. Винберг // Сов. государство и право. – 1971. – № 10. – С. 115-120.
4. Медведев Н. Н. О гносеологической природе и доказательственном значении факта при расследовании преступлений / Н. Н. Медведев // Сибирские юрид. записки : Вып. 2. – Иркутск-Омск : ИрГУ, 1971. – С. 107.
5. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе : науч.-практ. пособие / Ю. К. Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 144 с.
6. Шаламов М. П. Теория улик / М. П. Шаламов. – М. : Госюриздат, 1960. – 182 с.
7. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание / Р.С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. литература, 1969. – 178 с.
8. Штофф В. А. Введение в методологию научного познания / В. А. Штофф. – Л. : ЛГУ, 1972. – 111 с.
9. Белкин Р. С. О некоторых дискуссионных вопросах теории советской криминалистики / Р. С. Белкин // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск : УрГУ,

1972. – 159 с.

10. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1982. – 1600 с.

11. Глушков В. М. Гносеологическая природа информационного моделирования / В. М. Глушков // *Вопр. философии.* – 1963. – № 10. – С. 13-18.

12. Шебанов А. Ф. Содержание и цели правовой информации и общественное мнение / А. Ф. Шебанов // *Правовая информация.* – М. : Наука, 1974. – С. 7-16.

13. Трофимов А. М. Использование некоторых закономерностей отражения в процессе расследования / А. М. Трофимов // *Труды Высшей школы МООП СССР.* – Вып. 15. – М., 1967. – С. 91.

14. Сафаров Р. А. Государственно-правовая информация и общественное мнение / Р. А. Сафаров // *Право и социология.* – М., 1973. – 359 с.

15. Белкин Р. С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. литература, 1973. –

264 с.

16. Колдин В. Я. Информационные процессы и структуры в криминалистике / В. Я. Колдин, Н. С. Полевой. – М. : МГУ, 1985. – 119 с.

17. Тростников В. Н. Человек и информация / В. Н. Тростников. – М. : Наука, 1970. – 187 с.

18. Сегай М. Я. Криминалистическая идентификация и особенности ее применения в отдельных видах советской криминалистической экспертизы : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Сегай М. Я. – К., 1959. – 346 с.

19. Моїсєєв О. М. Категорії інформації та оцінки в судовій експертизі / О. М. Моїсєєв // *Криміналістичний вісник : наук.-практ. збірник / ДНДЕКЦ МВС України, КНУВС.* – 2005. – № 2 (4). – С. 28-35.

20. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К. : Ін Юре, 1997. – 174 с.

Кротінов В. О. Сліди-відображення в криміналістиці: природа, види та способи отримання / В. О. Кротінов // Форум права. - 2008. - № 3. - С. 258-264 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08kvatso.pdf>

Шляхом теоретичного аналізу процесів відображення в криміналістиці уточнюється інформаційний сенс слідів-відображень. Установлюються способи їх отримання та значення для доказування в судочинстві.

***

Кротинов В.А. Следы-отображения в криминалистике: природа, виды и способы получения

Путем теоретического анализа процессов отображения в криминалистике уточняется информационный смысл следов-отображений. Устанавливаются способы их получения и значение для доказывания в судопроизводстве.

***

Krotinov V.A. Traces-Displays in Criminalistics: A Nature, Kinds and Ways of Reception

By the theoretical analysis of processes of display in criminalistics the information sense of traces-displays is specified. Ways of their reception and value for averment in legal proceedings are established.